

Władysław Chaim

Umiejscowienie poczucia kontroli a nasilenie potrzeb, lęku i mechanizmów obronnych

---

Studia Philosophiae Christianae 32/2, 275-283

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WŁADYSŁAW CHAIM

UMIEJSCOWIENIE POCZUCIA KONTROLI A NASILENIE POTRZEB, LĘKU I MECHANIZMÓW OBRONNYCH

1. WPROWADZENIE

Artykuł niniejszy nawiązuje do bogatego już nurtu badań nad poczuciem umiejscowienia kontroli (por. Domachowski, 1984; Kmiciek, 1984; Szejmke, 1986). Chcemy w nim zaprezentować wyniki badań nad zależnościami, jakie występują między zgeneralizowanym poczuciem kontroli a potrzebami, niepokojem i mechanizmami obronnymi.

Pojęcie poczucia kontroli pochodzi z teorii społecznego uczenia się J.B. Rottera (1966). Jest ono definiowane jako zgeneralizowany sposób ujmowania przez jednostkę związków przyczynowych pomiędzy jej własnymi zachowaniami i ich skutkami, czyli wzmocnieniem.

Zgeneralizowane przeświadczenie dotyczące kontroli wzmocnień wytwarza się w wyniku powtarzającego się doświadczenia kontroli nad zdarzeniami lub braku takiej kontroli. Przekonania tego typu kształtują się w toku społecznego uczenia się (indywidualna historia wzmocnień: postawy i oczekiwania matki związane z wczesną niezależnością dziecka, stopień spójności i wewnętrznej niesprzeczności w stosowanej dyscyplinie rodzicielskiej itp.), w trakcie procesu socjalizacji i oddziaływania kultury. Umiejscowienie kontroli może ulegać przesunięciu w zależności od zmian w zakresie poczucia stabilności i pewności względnie niepewności i nieokreśloności (por. Domachowski, 1984; Kmiciek, 1984; Krasowicz, Kurzyp-Wojnarska, 1987).

Zmiana umiejscowienia kontroli jest indywidualną właściwością jednostki, wymiarem osobowości, który rozciąga się od zgeneralizowanego przekonania, że wzmocnienia są zależne od cech lub działania jednostki (poczucie wewnętrznej kontroli) do zgeneralizowanego przekonania, że wzmocnienia są zależne od szczęścia, losu, innych ludzi lub są nieprzewidywalne z powodu wielkiej złożoności otaczających jednostkę sił (poczucie zewnętrznej kontroli). Percepcję związku przyczynowego można umieścić na stopniowalnym kontinuum, wyrażającym nasilenie poczucia kontroli (Rotter, 1966).

Przekonanie jednostki o umiejscowieniu kontroli prowadzi do różnic w percepcji tej samej (obiektywnie) sytuacji i wyzwala jej zachowanie, które również kształtuje strukturę danej sytuacji (por. Domachowski, 1984).

Terminy: potrzeba, lęk i zachowania obronne pełnią ważną funkcję w teorii społecznego uczenia się (por. Rosińska, 1982; Domachowski, 1984). Dlatego potraktowano je w relacjonowanych badaniach jako hipoteczne korelaty zmiennej poczucia kontroli.

W teorii społecznego uczenia o potrzebach jest mowa wtedy, kiedy analiza koncentruje się na jednostce, podczas gdy w przypadku analizy czynników środowiskowych determinujących kierunek zachowania używa się terminów „cel” lub „wartość wzmocnienia”. Potrzeby wg teorii społecznego uczenia się kształtują się w procesie indywidualnych doświadczeń. Rozwijają się pierwotnie z wyuczonych konsekwencji utrwalonych wzmocnień i są wyrażane przez zbiór zachowań funkcjonalnie z sobą powiązanych. Ich siła jest determinowana przez wartość celu, ku któremu są skierowane oraz przez całościowe oczekiwanie z nim związane. Tak o wartości wzmocnień, jak i o potrzebach wnioskuje się na podstawie zachowań jednostki. W ramach tej teorii nie opracowano ogólnej „listy” potrzeb, natomiast sugeruje się, że do najważniejszych należą potrzeby: uznania – statusu, opieki – zależności, dominacji, niezależności, miłości i uczucia oraz komfortu psychicznego (za Domachowski, 1984). Wg Rottera, człowiek może zaspokoić swe potrzeby dzięki różnym zachowaniom instrumentalnym, a wzmocnienia uzyskiwane dzięki zachowaniu zwiększają oczekiwanie, że w przyszłości następstwem określonego zachowania będą takie same wzmocnienia (za Drwal, 1978).

Lęk interpretowany jest jako niskie oczekiwanie uzyskania wzmocnień z obszaru wartościowej potrzeby. Kontrola zewnętrzna rośnie ze wzrostem niepewności, natomiast kontrola wewnętrzna wiąże się ze wzrostem stabilności i pewności w życiu jednostki (Domachowski, 1984). Z dotychczasowych badań wynika, że osoby z poczuciem kontroli zewnętrznej reagują ze zwiększoną lęklivością, poczuciem niepewności, koncentrują się na przeszłości i doznanych niepowodzeniach – w porównaniu z osobami wewnątrzsterownymi. Ci z kontrolą zewnętrzną częściej reagują na poczucie zagrożenia Ja, a w sytuacjach niejasnych reagują lękiem i depresją. Natomiast ci z kontrolą wewnętrzną są bardziej uodpornieni na stresujące wydarzenia i jest mniejsze prawdopodobieństwo, że odpowiedzą na nie poczuciem zagrożenia (Lefcourt za Domachowski, 1984). Zewnątrzsterowni przejawiają silniejszy lęk i niższy poziom akceptacji niż wewnątrzsterowni (Hirsch za Korczak, 1979). Podobne różnice wystąpiły jeśli chodzi o neurotyzm (por. Korczak, 1979; Szmajke, 1986).

Zachowania obronne, podobnie jak lęk, łączą się z niskim oczekiwaniem kontroli wzmocnień przy silnie rozbudowanych potrzebach. Gdy jednostka ma silnie rozbudowaną potrzebę a niekiedy oczekiwanie uzyskania wzmocnień, to może to prowadzić w sytuacjach niejasnych do wzrostu zachowań obronnych (por. Domachowski, 1984). Rotter zastrzega się jednak, że udzielanie odpowiedzi świadczących o zewnętrznym poczuciu kontroli odzwierciedla raczej werbalną obronność niż autentyczne poczucie, że wzmocnienia są w większości pod kontrolą zewnętrzną (za Szmajke, 1986).

W literaturze zwraca się uwagę na to, że zmienne przyjęte do badań, a więc poczucie kontroli oraz potrzeby, lęk i mechanizmy obronne oddziałują na siebie w procesie ontogenezy jednostki, na drodze społecznego uczenia się; konstytuują one także strukturę „ja” i pełnią regulacyjną funkcję w osobowości (por. Domachowski, 1984; Szmajke, 1986; Harwas-Napierała, 1987; Krasowicz, Kurzyp-Wojnarska, 1987; Grzegółowska-Klarkowska, 1986; 1989).

Poruszone wyżej poglądy dotyczące interakcji omawianych zmiennych, wyniki przytoczonych badań przemawiają za potrzebą zdobywania danych wyjaśniających naturę wzmiankowanych zależności. Badania podjęto celem zweryfikowania hipotezy o istnieniu znaczących zależności między poczuciem kontroli zdarzeń a nasileniem potrzeb, poziomem lęku i nasileniem mechanizmów obronnych. Do badania zmiennej poczucia kontroli wzmocnień posłużono się koncepcją jej twórcy, J. B. Rottera. Z kolei do analizy potrzeb przyjęto koncepcję H. Murray'a, do analizy lęku – koncepcją R. B. Cattella natomiast do badania mechanizmów obronnych – koncepcję N. Haan.

Murray określa potrzeby jako hipotetyczne siły w mózgu, organizujące percepcję, apercepcję, myślenie, dążenia i działanie w taki sposób, aby jednostka uwalniała się od stanu napięcia i przekształcała w pożądanym kierunku istniejącą, niezadowolającą sytuację. Jest ona wywołana przez procesy wewnętrzne pewnego rodzaju, a jeszcze częściej, gdy istnieje stan gotowości, przez wystąpienie presji (sił) środowiskowych. Potrzeba przejawia się w tym, że prowadzi organizm do poszukiwania lub unikania spotkania z pewnymi rodzajami presji, a w razie ich spotkania – do zwrócenia uwagi i reagowania na nie (za Lindzay, Hall, 1990).

Na czynnik lęku w koncepcji osobowości Cattella składają się reakcje gotowości do ujawnienia własnych słabości, duża wrażliwość na porażki i niepowodzenia, miła wydolność fizyczna, ujawnianie zwiększonego krytycyzmu wobec siebie. Zachowanie jednostki lękowej charakteryzuje się obniżoną zdolnością do przystosowania, zmęczeniem, nadpobudliwością, drażliwością, poczuciem niepewności, brakiem zaufania do siebie samego, niechęcią do podejmowania jakichkolwiek zadań, szczególnie nowych i trudnych, uczuciem zagrożenia, lękiem i obawami (por. Matkowski, 1983; Plużek, 1993).

Mechanizmy obronne wg Haan są jednym z możliwych sposobów funkcjonowania „ego” (obok mechanizmów zaradczych i fragmentaryzacyjnych), w jego stosunkach ze światem. Służą radzeniu sobie z problemami, których źródło leży w świecie zewnętr-

nym, z własnymi afektami i impulsami, czy wreszcie z innymi ludźmi i ich emocjami (Haan za Grzegołowska-Klarkowska, 1986). W przeciwieństwie do mechanizmów zaradczych prowadzą do zachowań odznaczających się sztywnością, automatyzmem, wyznaczonych cechami bodźców, zdeterminowanych przeszłością. Zniekształcają one sytuację, są niezróżnicowane, nielogiczne, głównie nieświadome, często oparte na myśleniu magicznym i pozwalają na gratyfikację impulsów w sposób zastępczy, „podstępny” (Haan, 1965).

2. METODY BADAŃ

Osoby badane.

Badania przeprowadzono na terenie Elbląga, Gdańska, Gliwic, Krakowa, Nysy i Warszawy. Przebadanych zostało 300 (148 kobiet i 152 mężczyzn) osób w wieku od 25 do 45 roku życia, z przynajmniej średnim wykształceniem.

Narzędzia badawcze.

Skala do Pomiaru Poczucia Umiejscowienia Kontroli (*Skala I-E* Rottera w przekł. R. Drwała) jest skalą typu Likerta, zawiera 29 par zdań z wymuszonym wyborem, z których 23 są przeznaczone do pomiaru umiejscowienia kontroli. Każde twierdzenie oferuje wybór między przekonaniem, że wzmocnienie (wynik) jest zależne od własnego zachowania na rzecz jego uzyskania a przekonaniem, że jest spowodowane przez okoliczności zewnętrzne (przypadek, los, inni ludzie). Każda z alternatyw wskazująca na poczucie kontroli zewnętrznej daje jeden punkt. Im wyższy otrzymany wynik, tym wyższe poczucie kontroli zewnętrznej, i odwrotnie (Drwał, 1978).

Spośród 300 badanych do analizy porównawczej wybrano po 50 osób z najniższymi (I-LOC – wewnątrzsterowość) i najwyższymi wynikami (E-LOC – zewnątrzsterowość) w Skali I-E. Średnie wyniki w grupach wynosiły: dla I-LOC $M = 6.98$, $SD = 1.92$; dla E-LOC $M = 18.22$, $SD = 1.22$.

Wyselekcjonowane grupy osób wewnątrz i zewnątrzsterownych porównano (test *t* Studenta) w zakresie wyników uzyskanych za pomocą trzech testów:

Wskaźnik Upodobań G.G. Sterna (autoryzowany przekład H. Choynowskiej) przeznaczony jest do badania struktury potrzeb w oparciu o teorię potrzeb Murray'a. Składa się z 300 pytań, na które odpowiada się zakreślając jedną z dwóch odpowiedzi: „Lubie”, „Nie lubie”. Opisują one 30 skal badających potrzeby i ich nasilenie, przy czym 12 spośród skal ma charakter dwubiegunowy. Maksymalny wynik na skali wynosi 10 punktów. Test posiada wymagane współczynniki trafności i rzetelności, obliczone dla populacji amerykańskiej i polskiej (Stern, 1958; Siek, 1993);

Arkusze Samopoznania R.B. Cattella jest przeznaczony do badania dwóch teoretycznie wyróżniających rodzajów niepokoju: jawnego i ukrytego, chociaż w praktyce zdolność testu do różnicowania na lęk jawny i ukryty jest niska. *Arkusze Samopoznania* (autoryzowany przekład K. Hirszla) składa się z 40 pytań. Zamiana wyników surowych na stenowe umożliwia ich porównywanie w poszczególnych skalach. Za pomocą kwestionariusza dokonuje się pomiaru 5 wymiarów lęku: C – nierównowagę emocjonalną (brak siły ego); L – nieufność paranooidalna; O – skłonność do samoobwiniania; Q3 – brak integracji wewnętrznej; Q4 – napięcie wewnętrzne; uzyskany wynik wskazuje na lęk wysokości, średni lub niski (Cattell, Scheier, 1967; Matkowski, 1983);

Skala Mechanizmów Obronnych Normy Haan, udoskonalona przez Joffego i Nadicha składa się ze 158 pozycji wziętych z testu *WISKAD - MMP1* (w tł. M. Choynowskiego). Wyniki surowe przekształca się na wyniki skali tenowej. W wyniku analizy czynnikowej stwierdzono przydatność skali do badania nasilenia 8 mechanizmów obronnych. Autor niniejszego artykułu obliczył współczynniki stałości ($N = 75$; 35 mężczyzn i 40 kobiet w wieku 25-45 lat metodą dwukrotnego badania w odstępie 2 do 3 tygodni) – wszystkie są istotne na poziomie 0.001. Współczynniki stałości dla poszczególnych podskal są następujące: reakcja upozorowana (0.67), regresja (0.74),

wyparcie (0.71), zaprzeczenie (0.67), przemieszczenie (0.64), intelektualizacja (0.76), projekcja (0.62) i zwątpienie (0.76). Współczynniki trafności i rzetelności skali nie są zbyt wysokie (por. Haan 1965; Dahlstrom i in., 1975; Grzegołowska – Klarkowska, 1986).

3. WYNIKI

Poczucie kontroli a układ potrzeb.

Stwierdzono, że grupy osób z wewnętrznym i zewnętrznym poczuciem, kontroli wzmocnień różnią się istotnie w zakresie nasilenia potrzeb, jak to ukazuje tabela 1.

Tabela 1
Istotne różnice w nasileniu potrzeb między osobami
wewnątrzsterownymi i zewnątrzsterownymi

POTRZEBY	I – LOC		E – LOC		t	p.i.
	M	SD	M	SD		
impulsywności	4.7	2.17	5.7	2.52	-2.21	0.05
rozwagi	5.3	2.17	4.3	2.38	2.15	0.05
prakt. osiągnięć	5.9	2.08	5.1	1.93	1.94	0.05
aktywności	6.9	1.78	5.9	2.06	2.77	0.01
bierności	3.1	1.78	4.1	2.06	-2.75	0.01
ładu wewnętrznego	6.0	1.86	5.1	2.17	2.27	0.05
dysonansu wewn.	4.0	1.86	4.9	2.17	-2.27	0.05
przeciwdziałanie	5.2	1.97	3.4	2.15	4.27	0.0001
unik. poniżenia	6.0	1.60	6.7	1.81	-1.99	0.05
rozumienia	6.7	2.13	5.8	2.50	1.94	0.05
refleksji	5.9	2.50	4.9	2.52	1.99	0.05
osiągnięć	5.3	2.88	3.8	2.53	2.62	0.01
poznawcza	5.8	2.76	3.2	2.74	4.69	0.0001
zabawy	4.1	2.95	5.2	2.66	-2.09	0.05
osob. osiągnięć	3.8	2.63	2.4	2.14	2.92	0.01

Z zestawienia wynika, że osoby wewnątrzsterowne cechuje znacząco większe nasilenie w zakresie:

- potrzeby rozwagi (zachowania przemyślane i celowe);
- potrzeby praktycznych osiągnięć (przystosowanie się do rzeczywistości);
- potrzeby aktywności (gotowość do intensywnego i trwałego wysiłku);
- potrzeby ładu wewnętrznego (koordynowanie czynności, harmonia stawianych sobie celów i unikanie konfliktów);
- potrzeby przeciwdziałania (koncentracja wysiłków celem przeciwdziałania trudnościom i niepowodzeniom);
- potrzeby rozumienia (formułowanie pytań natury ogólnej i formułowanie na nie odpowiedzi);
- potrzeby refleksji (analizowanie własnych przeżyć psychicznych);
- potrzeby poznawczej (naukowe analizowanie świata przyrody i techniki);

- potrzeby osiągnięć (przewycięzanie przeszkód, dokonywanie działań trudnych, samodzielnych, współzawodniczących oraz dążenie do wysokiego poziomu wykonywanego dzieła);

- potrzeby osobistych osiągnięć (wysoki poziom aspiracji, dążenie do uzyskania wpływowej pozycji).

Natomiast osoby zewnętrzsterowne wykazują znacząco większe nasilenie:

- potrzeby impulsywności (impulsywne reagowanie oparte na intuicji i emocjach);

- potrzeby bierności (unikanie wysiłku i niechęć do działania);

- potrzeby dysonansu wewnętrznego (bezpłanowe zachowania, brak koordynacji w myślach i działaniach);

- potrzeby unikania poniżenia (unikanie zwracania na siebie uwagi z obawy przed niepowodzeniem, cofanie się przed rolami publicznie eksponowanymi i przed trudnymi zadaniami);

- potrzeby zabawy (zabawowe podejście do podejmowanych czynności, poszukiwanie rozrywek i przyjemności oraz unikanie napięć).

Potrzebami najmocniej różnicującymi osoby wewnętrzsterowne i wewnętrzsterowne są potrzeby: przeciwdziałania i poznawcza.

Poczucie kontroli a poziom niepokoju.

Osoby wewnątrz- i zewnętrzsterowne różnią się od siebie znacząco tak w zakresie niepokoju ogólnego, jak i większości jego wymiarów. Odnośne dane przedstawia tabela 2.

Tabela 2
Różnice w poziomie niepokoju między osobami wewnętrzsterownymi i zewnętrzsterownymi

POZIOM NIEPOKOJU (CZYNNIKI)	I – LOC		E – LOC		t	p.i.
	M	SD	M	SD		
Q3 (brak integracji)	4.7	2.13	5.7	2.35	-2.19	0.05
C (słabość „ego”)	5.5	2.53	7.1	2.39	-3.35	0.001
L (p. podejrzliwość)	6.5	2.39	7.3	1.79	-1.81	n.i.
O (poczucie winy)	5.7	2.08	7.5	1.90	-4.57	0.0001
Q4 (napięcie wewn.)	6.6	2.18	8.6	1.82	-4.83	0.0001
WN (niepokój ogólny)	6.2	1.18	7.8	1.49	-4.76	0.0001

Osoby wewnętrzsterowne charakteryzuje znacząco niższy poziom niepokoju niż osoby zewnętrzsterowne. Wiąże się to z większą harmonią osobowości (Q3) i większą siłą ego (C).

I odwrotnie, z zewnętrznym poczuciem kontroli wiąże się istotnie wyższe nasilenie niepokoju ogólnego i jego czynników: niezadowolenia z siebie (brak integracji), nierównoważenia emocjonalnego (słabość *ego*), napięcia wewnętrznego uwarunkowanego niezaspokojeniem silnych popędów oraz skłonności do obwiniania siebie (poczucie winy). Powyższe zależności potwierdziły się także przy obliczeniach dokonanych na wynikach surowych. Obliczona na wynikach surowych różnica w niepokoju ukrytym jest istotna na poziomie 0.005, a w niepokoju jawnym na poziomie 0.0001.

Poczucie kontroli a mechanizmy obronne.

Różnice między wewnętrznym i zewnętrznym poczuciem kontroli wystąpiły również w obszarze mechanizmów obronnych, jak to ukazuje tabela 3.

Tabela 3
Różnice w nasileniu mechanizmów obronnych między osobami
wewnątrzsterownymi i zewnątrzsterownymi

MECHANIZMY OBRONNE	I – LOC		E – LOC		t	p.i.
	M	SD	M	SD		
reakcja upozorowana	91.6	22.88	82.2	18.57	2.26	0.05
regresja	104.5	14.89	105,4	16.53	-0.27	n.i.
wyparcie	113.6	21.64	96.3	23.64	3.82	0.0001
zaprzeczanie	100.6	17.61	103.8	14.41	-0.19	n.i.
przemieszczenie	102.2	13.34	99.8	13.36	0.91	n.i.
intelektualizacja	123.7	23.89	107.9	22.99	3.36	0.001
projekcja	111.9	20.57	119.1	17.95	-1.87	n.i.
zwątpienie	87.2	17.15	97.9	17.22	-3.09	0.01

Osoby wewnątrzsterowne wykazują istotnie większe nasilenie mechanizmów obronnych: reakcji upozorowanej (zachowanie wykazuje cechy przeciwne do impulsów je wywołujących; jednostka jest np. nadmiernie zycziwa w obronie przed wrogimi uczuciami, nadmiernie czysta i uporządkowana w obronie przed impulsami brudzenia i nieporządku, jest nadmiernie niezależna w obronie przed ukrytą zależnością itp.), wyparcia (nieświadome i celowe zapominanie luki w przypomnieniu sobie przeszłości) oraz intelektualizacji (poznawcze rozpracowywanie sytuacji bez odnoszenia się do emocji, ucieczka od uczuć w słowa i abstrakcje).

Osoby zewnątrzsterowne natomiast cechuje istotnie większe nasilenie mechanizmu zwątpienia (niezdolność do redukcji wieloznaczności bodźców, wątpienie w trafność swoich sądów i spostrzeżeń, niezdolność do przyjęcia konkretnej linii działania czy sposobu prezentacji faktów, usilne unikanie niepewnych sytuacji¹).

Mechanizmami obronnymi najbardziej różniącymi jednostki wewnątrzsterowne i zewnątrzsterowne jest wyparcie i intelektualizacja.

4. DYSKUSJA WYNIKÓW I WNIOSKI

Przedstawione wyniki, potwierdzają omawiane w teorii Rottera relacje między poczuciem kontroli i pozostałymi zmiennymi osobowości, mimo tego, że zastosowane metody badawcze nie mają wspólnej bazy teoretycznej.

Z wewnętrznym poczuciem kontroli związane jest większe nasilenie potrzeby poznawczej w zakresie przyrodniczości i techniki, potrzeby przeciwdziałania trudnościom, frustracjom i niepowodzeniom, potrzeby rozważnego zachowania, potrzeby praktycznych osiągnięć, potrzeby aktywności, potrzeby ładu wewnętrznego. Z wewnętrznym poczuciem kontroli znacząco silniej związana jest także potrzeba rozumienia spraw natury ogólnej, potrzeba refleksji nad własnymi przeżyciami oraz potrzeba osiągnięć w ogóle i osiągnięć dotyczących osobistej pozycji.

¹ Warto w tym miejscu dodać, że korelacja między LOC Rottera i SMO Haan (N = 300) przedstawia się następująco: reakcja upozorowana - r = 0.15, p.i. = 0.01; wyparcie - r = 0.21, p.i. = 0.0001; intelektualizacja - r = -0.15, p.i. = 0.01; projekcja - r = 0.13, p.i. = 0.05; zwątpienie - r = 0.15, p.i. = 0.01, co zasadniczo jest zgodne z wynikami testu istotności. Dochodzi do tego znacząca korelacja między zewnątrzsterownością i projekcją, rozumianą jako wyjaśnianie sytuacji zgodnie z własnymi przypuszczeniami.

Z wewnątrzsterownością łączy się również większe emocjonalne zrównoważenie i zadowolenie (zintegrowanie osobowości), a więc i mniejsze nasilenie niepokoju.

Wewnętrzne poczucie kontroli wzmocnień współlistnieje z silniejszą tendencją do zachowań obronnych za pomocą reakcji uporzadowanej, wyparcia oraz intelektualizacji. Służą one niedopuszczaniu do zagrożeń dla „ja”. Brak norm dla zastosowanego testu nie pozwala określić, na ile te mechanizmy pełnią funkcję obronną a na ile przystosowawczą. Osobowość osób wewnątrzsterownych opisana przez uzyskane dane nosi znamiona „osobowości aktywnej”.

Z zewnątrzsterownością natomiast związane jest większe nasilenie potrzeby impulsywnego reagowania, potrzeby bierności, potrzeby dysonansu wewnętrznego, a także potrzeby unikania poniżenia i potrzeba zabawowego stosunku do podejmowanych czynności.

Zwewnętrznemu poczuciu kontroli wzmocnień towarzyszy istotnie większy poziom niepokoju, jawnego i ukrytego. Składają się na ten niepokój: brak integracji, słabość ego, poczucie winy, podwyższone napięcie wewnętrzne pochodzące z niezaspokojenia silnych popędów.

Zwątpienie i projekcja są mechanizmami obronnymi, za pomocą których osoby z zewnętrznym poczuciem kontroli radzą sobie z poczuciem zagrożenia i utrzymują poczucie braku kontroli wzmocnień. Osobowość osób zewnątrzsterownych można by określić jako „osobowość reaktywną”.

Dzięki badaniom została pozytywnie zweryfikowana hipoteza o istnieniu istotnych zależności między poczuciem umiejscowienia kontroli a potrzebami, lękiem i mechanizmami obronnymi. Wyniki mogą stanowić empiryczną podbudowę dla wspomnianych we wprowadzeniu poglądów twórców teorii poczucia kontroli wzmocnień, na temat powiązania tego wymiaru z analizowanymi w tych badaniach strukturami osobowości.

Okazuje się jednak, że nie wszystkie potrzeby wykazują związek z wymiarem wewnętrznym – zewnętrznym poczuciem kontroli wzmocnień. Ustalono, że spośród 42 potrzeb mierzonych za pomocą *Wskaźnika Upodobań* – 15 potrzeb wykazuje taki związek. Potwierdza to wzajemne powiązanie obu zmiennych, na które zwraca się uwagę w teorii społecznego uczenia się. W wyniku badań udało się ustalić listę potrzeb, które są związane z poczuciem kontroli wzmocnień.

Potwierdziło się powiązanie wewnątrzsterowności (*I LOC* Rottera) z potrzebą osiągnięć (por. Kmiecik, 1984), natomiast nie stwierdzono interakcji *LOC* z potrzebami *WU*, regulującymi relacje interpersonalne jednostki (por. Domachowski, 1984). Potrzeby korelujące z *LOC* obejmują głównie sferę poznania świata zewnętrznego i wewnętrznego podmiotu oraz wywierania wpływu na rzeczywistość.

Stwierdzono, że potrzeby: bliskich związków z innymi (afiliacji), samowystarczalności w działaniu (autonomii), szukania pomocy przyjaznej osoby, miłości i opieki (oparcia), wrogości wobec innych okazywanej w słowach i działaniach (agresji) najmniej różnicują grupy osób zewnątrz i wewnątrzsterownych. Są to potrzeby o charakterze społecznym. Można więc uznać, że wymiar poczucia kontroli wzmocnień funkcjonuje głównie w obszarze intrapersonalnym, co jednak należałoby dokładniej wyjaśnić. Dlatego potrzebne są dalsze badania, celem wyjaśnienia związku poczucia kontroli ze sposobem przegania i funkcjonowaniem społecznym jednostki, a więc z jej światem społecznym².

² Badania nad związkiem między poczuciem kontroli – mierzonym tą samą metodą i na tych samych próbkach – a religijnością wykazały, że wymiar I – E nie wykazuje istotnego związku z takimi zmiennymi religijności jak: religijna samoocena, źródła asercji przekonań religijnych (doświadczenie, autorytet kościelny, religijne myślenie) oraz akceptacja przekonań religijnych: podstawowych, kościelnych i naturalnych.

Nie stwierdzono także zależności między wymiarem I – E a spójnością i niespójnością przekonań religijnych (por. Chaim, 1991). Religijność, przynajmniej w wymienionych wyżej aspektach nie wykazuje – podobnie jak potrzeby natury społecznej – powiązania z poczuciem kontroli wzmocnień.

W sposób jednoznaczny potwierdziły się założenia teoretyczne i wcześniejsze badania na temat interakcji LOC i lęku. Zewnętrzsterowność jest motywowana większym nasileniem niepokoju, którego źródło leży w strukturze osobowości. Większa integracja osobowości koreluje dodatnio z wewnątrzsterownością w kontroli wzmacnień.

Stwierdzona została interakcja między LOC i mechanizmami obronnymi. W obszarze mechanizmów obronnych zależności są pozornie sprzeczne, bowiem można się było spodziewać, że to zewnętrzsterowność będzie pozytywnie korelować z większym nasileniem reakcji obronnych. Tymczasem zgodnie z sugestią Rottera ta interakcja jest złożona. Okazuje się bowiem, że z wewnątrzsterownością i niskim niepokojem współwystępuje większe nasilenie mechanizmu reakcji upozorowanej, wyparcia i intelektualizacji niż w przypadku zewnętrzsterowności. Prawdopodobnie osoby z wewnętrznym poczuciem kontroli tym sposobem opracowują swoją „sytuację” wewnętrzną i zewnętrzną celem utrzymania poczucia stabilności własnego „ja” i kontrolowania stosunków ze światem. Natomiast zwątpienie u osób zewnętrzsterownych z podwyższonym niepokojem może być skutkiem treningu bezradności, jakiego doświadczyły w swoim życiu. Projekcja ułatwia interpretowanie sytuacji zgodnie z własnymi oczekiwaniami. Poczucie braku kontroli rzutuje się na obiektywne fakty i interpretuje je zgodnie z własnymi odczuciami i oczekiwaniami, dzięki czemu można je uzasadnić. Jednak także ta kwestia wymaga dalszych badań wyjaśniających, gdyż z badań E. Paszkiewicz (za Szmajke s. 94) wynika, że poczucie kontroli wewnętrznej jest formą „nieobronnego zaangażowania *ego*”, co stoi w pewnej sprzeczności z uzyskanymi wyżej wynikami. Celem uzyskania wyjaśnień tej kwestii i uzyskania pełniejszego obrazu powiązań między mechanizmami obronnymi i wymiarem I – E Rottera, należałoby w przyszłości zastosować metody nie tylko obejmujące możliwie pełną listę mechanizmów, psychometrycznie doskonalsze ale i teoretycznie osadzone w teorii społecznego uczenia się.

BIBLIOGRAFIA

- Cattell, R.B., Scheier, I.H. (1967), *Handbook the IPAT Anxiety Scale Questionnaire*, Champagne: Institute for Personality and Ability Testing.
- Chaim, W. (1991), *Psychologiczna analiza religijności niespójnej*, Lublin: RW KUL.
- Dahlstrom, W.G., Welsh, G.S., L.E., Dahlstrom (1975), *A Minnesota Multiphasic Personality Inventory Handbook*, Vol. 2. Minneapolis: Minn. Univ. of Minnesota Press.
- Domachowski, W. (1984), *Poczucie umiejscowienia kmontroli jako wymiar osobowości*, [w:] Domachowski, W., Kowalik, S., Mikulska, J. (red.), *Z zagadnień psychologii społecznej*, Warszawa: PWN.
- Drwal, R. (1978), *Poczucie kontroli jako wymiar osobowości podstawy teoretyczne, techniki badawcze i wyniki badań*, [w:] Paszkiewicz E. (red.), *Materiały do nauczania psychologii*, Seria 3, tom 3. Warszawa: PWN.
- Grzegołowska-Klarkowska, G.j. (1986), *Mechanizmy obronne osobowości*, Warszawa: PWN.
- Grzegołowska-Klarkowska, H.J. (1989), *Determinanty mechanizmów obronnych osobowości*, Wrocław: Ossolineum.
- Haan, N. (1965), *Coping and defense mechanisms related to personality inventories*, *Journal of Consulting Psychology*, 4, 373-378.
- Hall, C.S., Lindzey, G. (1990), *Teorie osobowości*, Warszawa: PWN.
- Harwas-Napierała, B. (1987), *Czynniki społeczno-rodzinne w kształtowaniu się lęku młodzieży*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Kmiecik, K. (1984), *Regulacyjne funkcje umiejscowienia poczucia kontroli*, *Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniw. Gdańskiego*, 6, 47-65.
- Korczak, R. (1979), *Badania nad zależnością dwóch zmiennych osobowościowych: neurotyzmu i kontroli wzmacnienia*, Wrocław: Wyd. Uniw. Wrocł., A UW No 427. *Prace Psychologiczne* 11, 121-129.

- Krasowicz, G., Kurzyp-Wojnarska, A. (1987), *Spoleczne wyznaczniki poczucia kontroli następstw zdarzeń*, *Psychologia Wychowawcza*, 5, 525-532.
- Matkowski, M. (1983), *Arkusz Samopoznania Raymonda B. Cattella (IPAT-Anxiety Scale-Self-Analysis Form)*, *Przegląd Psychologiczny*, 5, 412-423.
- Płużek, Z. (1993), *Lęk charakteriologiczny*, [w:] Tłokiński, W. (red.), *Lęk. Różnorodność przeżywania*, Warszawa: Arx Regia.
- Rosińska, Z., Marusewicz, Cz. (1982), *Kierunki współczesnej psychologii, ich geneza i rozwój*, Warszawa: PWN.
- Rotter, J.B. (1966), *Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement*, *Psychological Monographs*, 80, 1-28.
- Siek, S. (1983), *Wybrane metody badania osobowości*, Warszawa: ATK.
- Stern, G.G. (1958), *Activities Index preliminary manual*, Psychological Research Center. Syracuse University.
- Szmejke, A. (1986), *Struktura „ja” a poczucie kontroli wzmocnień*, Wrocław: Wyd. Uniw. Wrocław., A UW No 693. *Prace Psychologiczne* 17, 89-111.